

Cristian Cercel

FILOGERMANISM FĂRĂ GERMANI

**România în căutarea
europenității**

POLIROM
2021

STUDII ROMÂNEȘTI · ROMANIAN STUDIES · ÉTUDES ROUMAINES · RUMÄNISCHE STUDIEN

Colecție coordonată de Irina Livezeanu și Lavinia Stan

Asistent editorial: Narcis Tulbure (ASE București)

Consiliul științific:

Maria Bucur (Indiana University, SUA)

Magda Cârneci (Universitatea Națională de Arte, București)

Tom Gallagher (University of Bradford, Marea Britanie)

Mihai Dinu Gheorghiu (Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași)

Armin Heinen (RWTH University, Aachen)

Gail Kligman (University of California, Los Angeles)

Vintilă Mihăilescu (SNSPA, București)

Mihaela Miroiu (SNSPA, București)

Bogdan Murgescu (Universitatea din București)

Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu)

Cristian Cercel, *Romania and the Quest for European Identity: Philo-Germanism without Germans*

© 2019 Cristian Cercel

All rights reserved

Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group

© 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

CERCEL, CRISTIAN

Filogermanism fără germani: România în căutarea europenității / Cristian Cercel. – Iași: Polirom, 2021

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-46-8534-9

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	7
1. „Numai un alt neamț ne mai poate scutura nițel din veșnica noastră boicotare a istoriei”	9
2. Europa: Vestul, Estul și intermediaritatea	19
3. Germanii din România. Context istoric	35
4. Identitate și alteritate	63
5. „O contribuție valoroasă și inconfundabilă la viața societății românești”.	109
6. „Cine n-are nemți să și-i cumpere”	151
7. „Bogatele sate din zona Brașovului și Sibiului au fost invadate de migrația țigănească”	197
8. În loc de concluzii.	235
<i>Mulțumiri</i>	243
<i>Bibliografie</i>	245
<i>Index</i>	281

La prima vedere, noile autorități se arătau dispuse să facă niște schimbări radicale și să adopte un nou tip de politică privind minoritățile. Astfel, documentele programatice redactate de noile elite aflate la putere sau pe cale de a prelua puterea, făcute publice încă din ultimele zile ale anului 1989, recunoșteau și respingeau politicile naționaliste îmbrățișate sub conducerea lui Ceaușescu³. Punctul 7 al declarației citite la televiziunea de stat pe 22 decembrie 1989 în numele Frontului Salvării Naționale (FSN) se referea în mod expres la „respectarea drepturilor și libertăților minorităților naționale și asigurarea deplinei lor egalități în drepturi cu românii”⁴. Aceeași idee a fost apoi reiterată într-o manieră și mai directă în declarația pe care FSN a emis-o la 5 ianuarie 1990. Aceasta condamna fățiș tratamentul minorităților etnice sub fostul regim și afirma deschis o datorie intelectuală față de Declarația de la Alba Iulia din 1918. Garanta drepturile individuale și colective și libertățile minorităților naționale. Mai mult, FSN proclama ulterioara includere a unei astfel de clauze în noua Constituție. Nu în cele din urmă, cu aceeași ocazie s-a anunțat că o lege a minorităților va fi redactată la nu mai mult de șase luni după validarea Constituției⁵.

Referința fățișă la Declarația de la Alba Iulia din 1918 pare să fi funcționat ca un soi de profeție care s-a autoîmplinit. Dacă ne uităm cu atenție la cele două declarații, observăm similitudini nu numai în ceea ce privește temeiurile și perspectivele lor, ci și lipsa lor de eficacitate. În ianuarie 1990, FSN a promis să acorde drepturi colective minorităților etnice din România, un gest de bunăvoință și de reconciliere venind după politicile naționaliste și omogenizatoare ce prevalaseră sub conducerea lui Ceaușescu. În chip similar, Declarația de la Alba Iulia, emisă la 1 decembrie 1918, stipulase și ea că minorităților etnice le vor fi acordate drepturi colective. Cu toate acestea, autoritățile române interbelice nu au reușit apoi să pună în practică promisiunile generoase înscrise în Declarație⁶. În consecință, în special pentru grupurile minoritare

și schimbarea de regim din 1989”, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, 16 (2013), pp. 43-63, aici pp. 56-57; Vasile Ciobanu, „Germani”, în Attila Gidó (ed.), *Cronologia minorităților naționale din România*, vol. I: *Albanezi, armeni, bulgari, croați, eleni, evrei și germani*, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2016, pp. 303-364, aici p. 307.

3. Michael Shafir, „The Political Party as National Holding Company: The Hungarian Democratic Federation of Romania”, în Jonathan Stein (ed.), M.E. Sharpe, *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe: State-Building, Democracy, and Ethnic Mobilization*, Armonk, 2000, pp. 101-128, aici p. 102.

4. „Comunicatul către țară al Frontului Salvării Naționale”, *Monitorul Oficial al României. Comunicate, decrete-lege, decrete, hotărâri ale Guvernului și alte acte*, 22 decembrie 1989.

5. „Declarația Frontului Salvării Naționale cu privire la drepturile minorităților din România”, *Adevărul*, 6 ianuarie 1990.

6. Pentru o interpretare a Declarației de la 1 Decembrie care afirmă că nu s-a referit în fapt la drepturi colective ca autonomie și că, prin urmare, a fost de fapt implementată în spiritul ei,

precum maghiarii și germanii din Transilvania, Declarația de la Alba Iulia poate fi privită drept o făgăduință neîmplinită. Într-o evoluție similară, prevederile aparent foarte liberale și generoase pe care le regăsim în Declarația FSN din 5 ianuarie 1990 nu s-au regăsit în politicile ulterioare cu privire la minorități ale statului român: „Idila a fost de scurtă durată”⁷. 1 decembrie a fost declarată Ziua Națională a României, dar se celebrează mai degrabă actul unificării, și nu Declarația ca atare. Tensiunea ce reiese la o privire mai atentă asupra Declarației, și anume cea dintre promisiunile cu privire la respectarea drepturilor colective pentru minoritățile etnice, înscrise în text, și poziția oficială a statului român de a nu recunoaște drepturi colective, nu a fost abordată în mod deschis⁸.

Paradigma îmbrățișată de autoritățile române de după 1989 a fost constant că drepturile minorităților ar trebui să fie privite, atât în teorie, cât și în practică, ca drepturi individuale. Conform acestei interpretări, fiind conceptualizate drept o subspecie a drepturilor omului, drepturile minorităților pot fi aplicate doar indivizilor, și nu grupurilor⁹. Comentând cu privire la conceptul de „drepturi colective ale minorităților” pe vremea când era președinte al României, Ion Iliescu l-a numit un „concept pseudojuridic, care urmărește scoaterea problematicei minorităților naționale din domeniul drepturilor omului și transformarea ei într-o armă pur politică”¹⁰. În mare, această interpretare a fost împărtășită de mai toți actorii politici români.

Astfel, în ciuda pozițiilor aparent deschise cu privire la minorități și drepturile acestora, pe care schimbarea de putere a părut inițial că le aduce cu sine, abordarea autorităților române a urmat rapid o altă cale. Atât la nivel discursiv, cât și la nivel concret, naționalismul a caracterizat puternic tranziția incipientă către capitalismul de piață. Diferite grupuri și-au apropiat, în diverse contexte sociale, ideea națională promovată deja, mai cu seamă în ultimele decenii ale guvernării Partidului Comunist¹¹. Au existat astfel similarități și continuități notabile între România sub Ceaușescu și România de după 1989 în ceea ce privește naționalismul

vezi Ioan-Aurel Pop, „Făurirea României în secolele al XIX-lea și XX – câteva repere istorice”, în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană*, Polirom, Iași, 2018, pp. 35-48, aici pp. 45-47.

7. Shafir, cap. cit., p. 102.

8. Cristian Cercel, „1 decembrie, promisiunea neîndeplinită”, *Observator cultural*, 452, 4 decembrie 2008.

9. Bogdan Aurescu, „Drepturi individuale *versus* drepturi colective. Drepturi exercitate individual și drepturi exercitate împreună cu alții”, *Observator cultural*, 434, 31 iulie 2008.

10. Ion Iliescu, *Momente de istorie*, vol. I: *Documente, interviuri, comentarii: decembrie 1989 – iunie 1990*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 133.

11. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1995; *idem*, „Naționalismul și sentimentul național în România postcomunistă”, în *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, trad. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, Iași, 2003, pp. 155-194.

și politicile cu privire la minorități. Am putea chiar merge mai departe, trasând o continuitate directă care să meargă până la perioada interbelică. Această îmbrățișare a naționalismului a avut un impact semnificativ și pe planul politicii externe. Când România și-a depus candidatura pentru a deveni stat membru al Consiliului Europei (la doar trei luni după evenimentele de la sfârșitul anului 1989), a fost pusă sub un regim de observație excepțional de intens, din pricina îngrijorării privind statutul drepturilor omului în țară, incluzând situația minorităților etnice¹². În primul deceniu postdecembrist a existat o presiune europeană semnificativă asupra guvernelor de la București pentru ca acestea să îmbunătățească situația minorităților¹³.

Printre simptomele politicii intoleranței manifestându-se în România după 1989 se numără și apariția mișcării naționaliste Vatra Românească, confruntările violente româno-maghiare care au avut loc în Târgu Mureș în martie 1990 și participarea la guvernarea Văcăroiu, între 1992 și 1995-1996, a unor partide cu pedigree naționalist și xenofob, precum Partidul România Mare și Partidul Unității Naționale Române¹⁴. Minoritatea maghiară era în general văzută drept alteritatea amenințând statalitatea românească ori caracterul național al acesteia. Discursuri cu privire la un potențial „pericol maghiar” sau la „separatismul maghiar” în legătură cu Transilvania circulau și erau diseminate nestingherit. Viziunile rasiste despre romi, percepuți în parte ca purtând culpa consecințelor reformelor economice menite să introducă economia de piață, erau la rândul lor extrem de răspândite¹⁵. Mai mult, disoluția socialismului de stat a împământenit și mai mult, atât în mass-media, cât și pe scena politică, „antisemitismul fără evrei” ale cărui origini puteau fi însă identificate încă din perioada de dinainte de 1989¹⁶. În acest context, cea mai pertinentă observație, valabilă în special pentru primul deceniu postsocialist, este că „regimul român post-Ceaușescu [...] a continuat o strategie a statului-națiune moștenită de la fostul regim”¹⁷. Această observație generală ne permite să accentuăm însă, prin contradistinție, caracterul particular al fenomenului pe care eu îl numesc „filogermanism fără germani”.

12. Melanie H. Ram, „Romania: from Laggard to Leader?”, în Bernd Rechel (ed.), *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Routledge, Londra, 2009, pp. 180-194, aici p. 180.

13. Andrew Bell, „The Hungarians in Romania since 1989”, *Nationalities Papers*, 24, nr. 3 (1996), pp. 491-507, aici p. 505.

14. Tom Gallagher, *Democrație și naționalism în România*, trad. de Simona Ceaușu, ALL, București, 1999.

15. Verdery, „Naționalismul și sentimentul național”, pp. 178-183.

16. Michael Shafir, „Antisemitism without Jews in Romania”, *Report on Eastern Europe*, 28 iunie 1991, pp. 20-32; Gabriele Eschenasi și Gabriele Nissim, *Ebrei invisibili. I sopravvissuti dell'Europa Orientale dal comunismo a oggi*, Oscar Mondadori, Milano, 2004, pp. 317-349.

17. Zsuzsa Csergő, „Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate about the Postcommunist State in Romania and Slovakia”, *East European Politics and Societies*, 16, nr. 1 (2002), pp. 1-29, aici p. 27.

Alegerile la nivel național care au avut loc în 1990 și 1992 au fost câștigate de partidul *de facto* succesor al fostului Partid Comunist, reintitulat în iulie 1993 Partidul Democrației Sociale din România (PSDR). Între 1992 și 1996, acesta s-a aflat la guvernare alături de un partid nominal socialist și de două partide fățiș naționaliste. În ciuda acestui naționalism manifest exprimat de principalele forțe politice din România, noua Constituție a țării a garantat dreptul la un loc în Parlament tuturor minorităților naționale. În 1990, 11 reprezentanți ai grupurilor minoritare au devenit astfel membri ai Camerei Deputaților pe baza acestui principiu al reprezentării parlamentare pentru minorități, care stabilește un prag electoral mai degrabă simbolic pentru acestea din urmă. Locurile respective erau și sunt „menite să compenseze organizațiile minoritare care nu au reușit să depășească pragul electoral” necesar în mod normal pentru a intra în Parlament¹⁸. În schimb, încă de la primele alegeri democratice organizate în România după 1989, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) a reușit să capete constant voturile necesare pentru a intra în Parlament la fel ca orice alt partid politic, fără a avea nevoie să se folosească de garanția constituțională cu privire la reprezentarea minorităților naționale în Parlament.

Existența acestei clauze de discriminare pozitivă a fost adesea prezentată drept argument pentru a transmite imaginea unui stat prietenos și binevoitor față de minorități. În 1993 a fost înființat un Consiliu pentru Minoritățile Naționale, constând din reprezentanți ai grupurilor minoritare. Totodată, relațiile dintre autoritățile de stat și minoritatea maghiară au continuat să fie mai degrabă tensionate. Doleanțele vocale exprimate de reprezentanții acesteia din urmă cu privire la „autonomia culturală” nu dădeau bine într-un context în care discursul hegemonic din societatea și politica românească era în mod clar unul naționalist și centralist¹⁹. Principiul reprezentării parlamentare a minorităților etnice în România a favorizat grupurile minoritare mai mici din țară; în fapt, a fost cel mai probabil adoptat tocmai pentru a furniza o contrapondere la prezența maghiară în Parlament²⁰. În momentul de față există 19 minorități reprezentate în Parlament, dintre care 18 fac uz de clauza discriminării pozitive. Una dintre acestea este minoritatea germană²¹.

O schimbare semnificativă în relațiile politice româno-maghiare, cu consecințe și la nivelul politicii cu privire la minorități, a avut loc în 1996, când o coaliție la prima vedere destul de pestriță, militând zgomotos pentru implementarea unor

18. Oleh Protsyk și Lupșa Marius Matichescu, „Electoral Rules and Minority Representation in Romania”, *Communist and Post-Communist Studies*, 43, nr. 1 (2010), pp. 31-41, aici p. 32.

19. Ram, cap. cit., p. 182; Csergő, art. cit., p. 10.

20. Ciprian-Călin Alionescu, „Parliamentary Representation of Minorities in Romania”, *Southeast European Politics*, 5, nr. 1 (2004), pp. 60-75, aici p. 63.

21. Camera Deputaților, „Grupul parlamentar al minorităților naționale”, <http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idg=6> (ultima accesare, 3 martie 2021).

reforme economice radical neolibérale, a cooptat UDMR pentru a forma un guvern ca urmare a alegerilor din toamna aceluiași an²². Această schimbare guvernamentală a fost paralelă cu o modificare de politică și de abordare în interiorul UDMR, liderii săi începând să promoveze ideea unei mai mari deschideri față de negocieri și față de posibilitatea unor soluții de compromis cu actorii politici majoritari²³. În orice caz, începând cu alegerile din 1996, practicile cooptării organizației maghiare în cadrul coalițiilor guvernamentale din România și ale guvernării cu sprijinul parlamentar al acesteia s-au repetat de mai multe ori.

Cele mai evidente țeluri politice ale coaliției care a câștigat alegerile din 1996 au fost integrarea în Uniunea Europeană (UE) și intrarea în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Cele două obiective erau în mare parte privite ca făcând parte din același mare proiect politic, și anume recuplarea formală a României la Europa și la Vest, așa-numita întoarcere la Europa. Astfel, chiar dacă terapia de șoc aleasă de noul guvern filoeuropean și filooccidental „a aruncat economia în vrie”, generând „o tragedie socială” și „un dezastru macroeconomic”, România s-a aruncat cu capul înainte pe calea integrării în UE²⁴. Invitația oficială de a deschide negocierile de accesare a venit în 1999²⁵. Ulterior, întoarcerea la guvernare în 2000 a foștilor comuniști, rebranduiți de această dată ca un partid apropiat de social-democrația de tip „a treia cale”, nu a schimbat calea politică instituită de fostul guvern. Accesarea în NATO a avut loc în 2004, în timpul guvernării Adrian Năstase. Proiectul și procesul integrării în UE, integrare ce a avut loc în cele din urmă în 2007, au salvat într-o primă fază de la implozie proiectul (neo)liberal din România, continuat apoi și consolidat după alegerile din 2004, câștigate de o coaliție liberal-conservatoare, gata să continue implementarea unor reforme neolibérale radicale²⁶. Guvernarile post-2007 și instituționalizarea și hegemonizarea luptei împotriva corupției, care a avut loc în special din 2007 încolo, nu au atentat în vreun fel la proiectul europeanizant, ba din contră, i-au întărit presupusa autosuficiență.

22. Dan Pavel și Iulia Huiu, „Nu putem reuși decât împreună”. *O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000*, Polirom, Iași, 2003, pp. 319-322.

23. Tibor Toró, „Hungarian Minority Politics in Post-Socialist Romania: Interests, Strategies and Discourses”, *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 10 (2016), pp. 79-106, aici pp. 91-94.

24. Vezi Cornel Ban, „From Cocktail to Dependence: Revisiting the Foundations of Dependent Market Economies”, *GEGI Working Paper*, 2 decembrie 2013, p. 7, <https://www.bu.edu/pardeeschool/files/2014/11/Dependent-market-economy-Working-Paper.pdf> (ultima accesare, 3 martie 2021); *idem*, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, trad. de Ciprian Șiulea, Tact, Cluj-Napoca, 2014, pp. 160-167.

25. David Phinnemore, „And We'd Like to Thank... Romania's Integration in the European Union”, *Journal of European Integration*, 32, nr. 3 (2010), pp. 291-308, aici p. 292.

26. Ban, „From Cocktail to Dependence”, p. 7.

Asimilarea standardelor cu privire la drepturile minorităților a fost multă vreme înțeleasă drept o componentă *sine qua non* a așa-numitei întoarceri la Europa, parte din pachetul simbolic, ideologic și legislativ care trebuia să fie îmbrățișat (chiar dacă nu întotdeauna cu entuziasm) pentru a facilita și a consfinți această întoarcere și pentru ca România să devină stat membru al UE. În 1993-1994, autoritățile române au aprobat oficial protecția minorităților pe baza principiilor Recomandării 1201 a Consiliului Europei, pentru ca țara să poată deveni membră a organizației europene. Prima cooptare la guvernare a UDMR, „care a făcut posibile ulterioare reforme semnificative, s-a petrecut probabil în parte având în vedere obiectivul României de a deveni membră UE”²⁷. Prin intermediul diferitelor mecanisme aflate la dispoziția sa, Consiliul Europei a abordat adeseori critic rasismul antirom din România²⁸. În acest context, începând cu a doua jumătate a anilor 1990, chestiuni cu privire la discriminarea minorității rome din România au început să primească tot mai multă atenție, cel puțin la nivel discursiv²⁹.

Așadar, principalele impulsuri în direcția unor schimbări legislative concrete la nivelul politicii românești cu privire la minorități și al altor domenii conexe au fost direct legate de obiectivul politic de aderare la UE și de cerințele pe care acest obiectiv le implica. Aderarea la UE depindea (și) de îndeplinirea așa-numitelor „Criterii de la Copenhaga”, care includeau în mod expres și clauze cu privire la protecția și drepturile minorităților. Toate acestea au însemnat că, de la o poziționare mai degrabă naționalistă la începutul anilor 1990, autoritățile române și-au schimbat încet abordarea, spre acomodarea cerințelor și nevoilor minorităților, influențate și condiționate de așa-numitul proces de „europenizare”³⁰. De la începutul anilor 1990 până în 1996, politica românească cu privire la minorități a fost caracterizată de inerție, care a luat forma „rezistenței la schimbare ori chiar a lipsei schimbării sau chiar a rezistenței față de schimbările cerute de UE”; a urmat apoi o a doua perioadă, din 1996 până în 2000, „caracterizată de un mix de schimbare și de transformare în conformitate cu condiționalitățile UE”; apoi, cea de-a treia perioadă, începând cu anul 2000, era interpretată în 2004 de politologa Ana Maria Dobre „drept începutul unei transformări a contextului politic și a politicilor relevante alese” pentru a fi urmate. Această din urmă periodizare poate fi extinsă cel puțin până la momentul 2007, anul în care România s-a integrat oficial în UE. În esență, autoritățile române au satisfăcut anumite cereri

27. Ram, cap. cit., p. 188.

28. *Ibidem*, p. 187.

29. *Ibidem*, p. 182.

30. Ana Maria Dobre, „The Europeanisation of the Romanian Minority Rights Policy: Misfit, Change and Controversies”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 4, nr. 3 (2004), pp. 631-666, aici p. 646.